

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 159.923 (045)

ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ТВОРЧОСТІ Й ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ

О.В.Акімова, О.Б.Наливайко

Анотація. У статті здійснений аналіз психологічних теорій творчості й творчого мислення.

Ключові слова: творчість, творче мислення, психологічні теорії.

Аннотация. В статье осуществлен анализ психологических теорий творчества и творческого мышления.

Ключевые слова: творчество, творческое мышление, психологические теории.

Abstract. The article analyzes the psychological theories of creativity and creative thinking.

Keywords: creativity, creative thinking, psychological theory.

Постановка проблеми. Дослідження категорій творчості й творчого мислення визначає необхідність першочергового розгляду співвідношення категорій творчості й відображення (мислення) в психології та педагогіці. Як свідчить аналіз наукової літератури, мислення і творчість тісно пов'язані з відкриттям нового, але не можуть бути ототожені. Процес творчості пов'язаний з особливостями задач. У випадку наукової творчості задача полягає в пізнанні, наприклад, у мистецтві – у створенні творчих продуктів. У мистецтві пізнання (як збір вражень і матеріалів для твору) попереджує суто творчість. У той же час обидва види творчості мають загальні риси, серед яких центральна – домінуюча роль неусвідомлених процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання теорії творчості, філософські й соціологічні аспекти її сутності вивчали Г.Батищев, В.Біблер, О.Клепиков, П.Кравчук, І.Кучерявий, Л.Сохань, В.Цапок та ін. Творче мислення як філософська та соціальна категорія розглядається ними як продуктивний процес створення нових, оригінальних, соціально значимих інтелектуальних продуктів на основі єдності логічних та інтуїтивних моментів.

Для методологічного обґрунтування авторської концепції використовувалися ідеї зарубіжних представників гуманістичної психології Р.Бернса, А.Маслоу, Г.Оллпорта, Е.Фромма, К.Роджерса та вітчизняних педагогів цього напрямку І.Беха, В.Сухомлинського.

Розробка системи формування творчого мислення майбутнього вчителя вимагала використання досліджень загальних психологічних аспектів розвитку особистості (К.Абульханова-Славська, Б.Ананьєв, Л.Божович, Л.Виготський, Б.Ломов, Л.Рубінштейн та ін.) та психології творчості (В.Клименко, О.Лук, Я.Пономарьов, В.Пушкін, В.Роменець та ін.).

Проблеми розвитку творчих здібностей у контексті нашого дослідження представлені в працях Д.Богоявленської, В.Дружиніна, Ю.Гільбуха, І.Калошиної, Н.Лейтеса, Б.Теплова, М.Холодної, А.Хуторського та ін.; креативності – в працях Ф.Баррона, М.Воллаха, Д.Гілфорда, С.Медніка, Р.Стенберга, Е.Торренса; формування творчої особистості – у працях Л.Виготського, О.Залужного, Г.Костюка, О.Леонтьєва, К.Платонова та ін.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу психологічних теорій творчості й творчого мислення.

Виклад основного матеріалу. Творчість у найширшому значенні визначається Я.Пономарьовим як механізм розвитку, як взаємодія, яка веде до розвитку. Таке розуміння є досить перспективним, воно включає аналіз природи творчості та аналіз явищ розвитку. Загальний критерій творчості виступає як критерій розвитку. Творчість людини виступає, таким чином, як одна з конкретних форм виявлення механізму розвитку [4, 17-18].

Узявши за основу саме такий концептуальний підхід, ми розглянемо сутність творчості як якісної характеристики мислення відповідно до основних психологічних теорій особистості. З часів античності вважалося, що існує внутрішній зв'язок геніальності й психічного розладу. Так, Аристотель писав, що уславлені поети, видатні художники, державні мужі часто страждали на меланхолією та божевілля [2, 19]. У більш пізні часи італійський невропатолог Ломброзо дійшов висновку, що геній – це божевілля.

Е.Кречмер, проаналізувавши великий масив біографічних матеріалів, визнав, що між геніальністю і галуззю психопатичних явищ дійсно існує певний взаємозв'язок. Але він не вичерпує повністю проблему геніальності, а лише висвітлює один важливий її бік [2, 30].

Представники різних психологічних напрямів і шкіл, визначаючи загалом значення всіх факторів розвитку особистості, розходяться в їхній оцінці для формування творчої, обдарованої особистості. Зупинимося коротко на позиціях авторів, оскільки ці позиції відображені в численних джерелах.

Інтуїтивізм (А.Бергсон, Т.Рібо). Його представники центральним питанням творчості вважали проблему інтуїції, яку протиставляли розуму, інтелекту. Для розуму, на їх думку, є характерним механіцизм, який спроможний обслуговувати лише дію. Інтелект пізнає не самі речі, а лише їхні відношення, здатні повернути його увагу з огляду на можливі практичні дії. Інша справа – інтуїція. Вона покликана спрямовувати інтелект, переносити увагу від одного до іншого, змінювати напрям аналізу. Інтуїція складає сутність людського духу й самого життя, в її основі лежить творчий потенціал людини [6, 661].

Робиться спроба побудувати теорію творчості; засновується новий метод – генетичний – в аналізі творчої уяви і показується, як у процесі навчання та виховання людина набуває ознак оригінальності. Підкреслюється необхідність, фатальність творчості: людина творить не тому, що хоче, а тому, що не може не творити. Творча потреба сприймається спадково визначеною: “природа наділяє нас тільки одним – творчим інстинктом, тобто потребою творити у визначеному напрямі” [6, 661].

Психоаналіз. Головною відмінністю творчої діяльності представники психоаналізу вважали специфічну мотивацію. Відмінність полягає тільки в тому, яка мотивація лежить в основі творчої поведінки [8, 132]. Взагалі, предметом їхніх досліджень були творчі особистості (З.Фрейд). Такі особистості зберігають здатність, втрачену більшістю людей, звертатися до світу фантазій, неусвідомленого. Творчі люди здатні на те, що психоаналітики описують як “витіснення на службі еґо”. Дослідження підтверджують психоаналітичну гіпотезу, що художники (в широкому сенсі слова) можуть легко “пересуватися” між контрольованим мисленням (функцією еґо) і неусвідомленими думками [7, 76].

Теорія бісоціації у психології творчості (А.Кестлер) у багатьох аспектах є продовженням психоаналітичної теорії. Сутність ідеї складається з двох частин. У першій пропонується теорія творчого акту, що інтерпретує свідомі й несвідомі процеси, характерні для наукового відкриття, художнього твору й комічного натхнення. Автор прагне довести, що всі види творчої активності мають у своїй основі загальний принцип. Мета другої частини – показати, що певні основні принципи творчої оригінальності властиві всьому органічному світові – від яйця до зрілого мозку творчої індивідуальності [6, 676].

Біологізаторський підхід (Г.Гутман). Сферою прояву творчої активності визначається спочатку процес життя, а потім і космічний процес. Творча активність людини має корені в загальному життєвому принципі самодуплікації, що означає самотворення, самовідтворення. Людська творчість визначається як виявлення біологічної творчості на поведінковому рівні і включає перетворення тілесної організації в організовані розумові процеси [6, 669].

Індивідуальна теорія (А.Адлер). Визнається значення спадковості, навколишнього середовища й виховання у формуванні творчої особистості і стверджується, що “люди володіють *творчою силою*, яка забезпечує можливість розпоряджатися своїм життям. Ця творча сила впливає на кожен бік людського досвіду: сприйняття, пам'ять, уявлення, фантазію і мрії” [8, 166]. Вона робить кожну людину індивідом, здатним до самовизначення. Найвищим досягненням адлерівської теорії є концепція творчого “Я”. В ній був утілений активний принцип людського життя – той, що надає їй значущості. Стиль життя формується під впливом творчих здібностей особистості, тобто кожна людина має можливість вільно створювати свій особистий стиль життя. Ця творча сила відповідає за мету життя людини, визначає метод досягнення даної мети. Вона робить кожну людину вільною, самовизначеною [8, 166].

Взагалі ця теорія доводить, що кожна людина має своє “творче “Я”, яке вона намагається відкрити або створити переживання, які рано чи пізно здійсняться. Кожна людина – “творець власної особистості” [7, 150]. Представники *аналітичної теорії* особистості (К. Юнг) продовжили розвиток цієї ідеї. Ними стверджувалося, що кінцева життєва мета людини – повна реалізація “Я”, тобто становлення єдиного, неповторного і цілісного індивіда. Розвиток кожної людини в цьому напрямі унікальний, він продовжується протягом усього життя й містить у собі процес, який отримав назву індивідуація. Результат здійснення індивідуації, який дуже не просто досягається, називається самореалізацією. Ця кінцева стадія розвитку особистості доступна лише здібним, високоосвіченим, творчим людям. Тому самореалізація недоступна більшості людей [8, 197-205].

У межах *психоаналітичної* теорії (Е.Еріксон) проблема творчості пов'язується з психосоціальними

стадіями розвитку особистості. Якщо людина встановлює свою ідентичність після пошуку й вивчення себе, вона набуває статусу “досягнутої ідентичності”. На цьому високому психологічному рівні вона набуває якостей, необхідних для творчості: незалежність мислення, здатність до складних моральних міркувань і висновків, стійкість до групового тиску [3, 135-136].

У теорії стадій розвитку особистості (Е. Еріксон), сьома стадія полягає в розвитку сили її продуктивності, найвищим рівнем якої є творча продуктивність. Високо розвинуту продуктивність можна описати наступним чином: продуктивні індивіди глибоко зайняті своєю роботою, а також схвильовані соціальними проблемами, вони терплячі до оригінальних ідей і традицій, здатні зберігати рівновагу [7, 186].

Деякі автори взагалі вважають, що в середині ХХ ст. відбулася переорієнтація психологічних досліджень творчості. Вона виявилася, передусім, у відмові від унікальності творчого акту й творчої особистості. Замість уявлень про те, що своєрідність цієї особистості зумовлена генетичними, патологічними або іншими відхиленнями від нормального психічного статусу, з'являється переконання про загальність творчих потенцій, лише підданих актуалізації різною мірою [5, 23].

Представники *гуманістичної психології* (А. Маслоу) дослідили, що творчість є універсальною характеристикою людей, здатних до самоактуалізації. Здатність до творчості майже тотожна душевному здоров'ю, самоактуалізації і “повній людяності”. З цією творчою здібністю пов'язуються такі характеристики, як гнучкість, безпосередність, сміливість, відкритість і скромність. Тобто поняття креативності (творчої здібності) і поняття особистості, яка намагається само актуалізуватися, є одним тим самим [8, 519].

У межах гуманістичних традицій існує також думка (Е. Фромм) про те, що “люди можуть бути автономними й унікальними, не втрачаючи при цьому відчуття єдності з іншими людьми та суспільством” [8, 249]. Тому свобода називається позитивною свободою, досягнення якої вимагає від людей спонтанної творчої активності в житті. Суть її полягає в тому, що всі люди потребують переборення пасивної природи, щоб стати активними й творчими будівниками свого життя [8, 249-250].

Феноменологічний напрям у теоріях особистості. Дослідники цього напрямку намагалися сформулювати головну якість творчої особистості, яка лежить в основі здатності до творчості. Головна ідея полягає в тому, що творча особистість – це вільна особистість, а вільна особистість – це особистість, здатна бути сама собою, чути своє “Я” (К. Роджерс). Для людей, які використовують свої здібності та таланти, реалізують свій потенціал і просуваються до повного пізнання себе й сфери своїх переживань, використовувався термін – “повноцінно функціонуюча людина”. Однією із характеристик такої людини є креативність. Продукти творчості (ідеї, проекти, дії) та творчий спосіб з'являються у людини, яка живе повноцінним життям. Творчі люди прагнуть жити конструктивно та адаптовано у своїй культурі, в той же час задовольняючи особисті потреби. Вони здатні творчо, гнучко пристосовуватися до змінних умов оточення, але їх не можна назвати конформістами [9, 550]. Представники цього напрямку (К. Роджерс) розвивали також ідеї розвитку креативності. Креативність вимагає трьох психологічних якостей: “відкритості переживанню, внутрішнього локусу оцінки й здатності грати з елементами та поняттями” [7, 517].

Головною в теорії творчої особистості А. Бандури є проблема самоєфективності або уявлення людини про свої здібності успішно діяти в конкретних ситуаціях. Судження про самоєфективність впливає на те, за яку діяльність береться людина, наскільки багато зусиль витрачає на ситуацію, як довго зберігає наполегливість під час виконання завдань. Тобто уявлення про свою ефективність впливає на творчість мислення, мотивацію, успішність і емоційне збудження [3, 439].

Персоналістична концепція творчості російського мислителя М. Бердяєва сконцентрована на проблемі людини й духовного досвіду. Основи творчої особистості коріняться в свободі. На його думку, свобода не право, не обов'язок, свобода повинна бути здійснена, реалізована людиною в активних творчих актах: саме в цьому і виявляється духовність й індивідуальність людини. Дух і духовність творчо переробляють, перетворюють природний й науковий світ, вносять у нього свободу і думку [6, 240].

Діяльнісний підхід (С. Рубінштейн) вивчав взаємозв'язок творчості та діяльності. Розглядаючи працю як особливий вид людської діяльності, відзначалося, що будь-яка праця включає (тією чи іншою мірою) інтелектуальні, розумові процеси більш або менш високого рівня, тому в праці завжди якійсь мірі відтворено момент творчості. При цьому у вищих, більш досконалих формах творчої праці, які відображають багатогранну сутність людини, знаходять виявлення і розвиток духовні сили, задуми, почуття особистості, які утворюють певну цілісність.

Отже, творчість, включаючись у працю, відкриває новий аспект у проблемі діяльності загалом. В творчій праці, яка створює дещо об'єктивно значуще і разом з тим нове, внесене особистістю,

оригінальне, об'єктивна й особистісна значущість діяльності можуть максимально збігатися. У творчій праці знаходять відтворення творчі сили особистості.

У творчості індивід стверджується, формує, відтворює і розвиває себе як особистість. Творчість доступна кожному і може бути поширена на будь-який вид діяльності [1, 21-22]. Ці думки в сучасній вітчизняній літературі розвинули О.Клепиков, Г.Кучерявий. Творчість, тобто вироблення нового, не є здатністю і дивовижними привілеєм незвичайних осіб. Усі люди творять, створюють нове у своєму буденному житті. Кожна людина тією чи іншою мірою (хоча б у найелементарніших формах) використовує свою здатність до творчості [1, 91]. Стверджуючи, що суб'єкт творчості – особистість, вони тим самим підкреслюють, що саме особистість є носієм властивостей людини як суб'єкта. Структура ж людини як суб'єкта може бути розкрита лише на соціальному рівні розвитку людини як особистості. Кожному рівневі розвитку людського індивіда як суб'єкта творчості притаманні характерні для нього властивості, що визначають його соціальність [1, 92].

У вітчизняній психології творчості найяскравішою теорією є психологічна *теорія вчинку* (В.Роменець), сутність якої розкривається тезою: життя як вчинок і подія. Започатковування вчинкового напрямку в психології творчості автор історично та правдиво пов'язує, насамперед, із “філософією вчинку” М.Бахтіна, а саме з його теоретичними уявленнями про вчинкову природу думки, про “мислення як вчинок”, про “вчинок-пізнання” [6, 25]. Поняття “вчинок” сутнісно виростає на перетині таких “суб'єктних” категорій, як “свобода”, “творчість”, “саморозвиток”, “самовдосконалення”: “Вчинок у його повноцінному вираженні завжди буде одночасно й акцією духовного розвитку індивіда, й творчості, й моральних цінностей. Навпаки, деградація вчинку незмінно свідчить про духовний регрес людини і втрату нею моральних рис” [6, 26].

Концепція творчого інтелекту (Д.Гілфорд) пов'язана з новим рухом інтелектуалізації проблем творчості; точніше, з самого інтелекту обирався один з його моментів, а саме – розумовий. На відміну від попередніх теорій, що творчість у своїх найістотніших рисах повинна вивчатись на рівні високих зразків методом наукової абстракції, в цій теорії доводилося, що творчість є властивістю звичайної, нормальної людини, і структура цієї діяльності принципово однакова на всіх рівнях обдарованості. Першочергове завдання полягало в тому, щоб знайти методи об'єктивного вивчення творчості, використовуючи при цьому також кількісний аналіз [6, 663].

Одним із сучасних досліджень інтелектуалізаційного напрямку є *концепція інтелекту* М.Холодної, сутність якої полягає в наступному: інтелектуальна творчість, будучи невід'ємною частиною людської духовності, виступає як соціальний механізм, який протистоїть регресивним лініям у розвитку суспільства: “Продуктом інтелектуальної творчості є ідея. Прошарок її в суспільній атмосфері подібний озоновому у звичайній земній атмосфері. Чим менше в суспільстві розумних людей, тим більше виснажується інтелектуальний культурний прошарок, тим більше “озонних дірок” і тим більше виявлені деструктивні тенденції в суспільстві” [9, 9-10].

Висновок. Таким чином, ми дійшли висновку, що мислення і творчість взаємопов'язані категорії, а саме: творчість є якісною характеристикою мислення. Це обумовлено єдністю певних компонентів, пов'язаних із цілепокладанням, психологічними механізмами та особливостями педагогічного керівництва процесом розвитку цих феноменів. Але ототожнювати ці дві наукові категорії неможливо, що підтверджується визначенням їх сутності основними психологічними теоріями особистості

Сутність педагогічної творчості визначається особливостями педагогічної діяльності, а саме спрямованістю на усвідомлення й рішення проблем, які постійно виникають у педагогічному процесі та особливостями суб'єкт - суб'єктної дидактичної взаємодії.

Співвідношення категорій творчості й мислення визначається єдністю певних компонентів, а саме:

- мислення і творчість, що тісно пов'язані з відкриттям нового;

- мислення і творчість є формами виявлення механізму розвитку або взаємодії, яка веде до розвитку. Тобто творчість можна визначити як якісну характеристику мислення. Але ототожнити ці категорії неможливо. Це підтверджується визначенням їх сутності в основних психологічних теоріях особистості.

Література

1. Клепиков О. І. Основи творчої особистості / О. І. Клепиков, І. Т. Кучерявий. – К. : Вища школа, 1996. – 295 с.
2. Кречмер Э. Гениальные люди / Э. Кречмер ; пер. с нем. Г. Б. Ноткина. – СПб., 1999. – 303 с.
3. Первин Л. Психология личности : теория и исследования / Л. Первин, О. Джон ; пер. с англ. М. С. Жамкобян ; под ред. В. С. Магуна. – М., 2000. – 607 с.
4. Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика / Я. А. Пономарев. – М. : Педагогика, 1976. – 280 с.
5. Проблема научного творчества в современной психологии / под ред. М. Г. Ярошевского. – М., 1971. – 334 с.
6. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття : навч. посібник / В. А. Роменець, І. П. Маноха ; вст. ст. В. О.

Татенка, Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 1998. – 992 с.

7. Теории личности : познание человека / С. Клонигер. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 720 с. – (Серия “Мастера психологии”).

8. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2000. – 608 с.

9. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М. А. Холодная. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с. – (Серия “Мастера психологии”).